

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу

ПАСТУХОВОЇ ЯНИ ВІКТОРІВНИ

на тему «Офіцери РСЧА в німецькому полоні у 1941–1945 рр.»

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 032 Історія та археологія

з галузі знань: 03 Гуманітарні науки

Актуальність теми дисертаційного дослідження не викликає сумнівів. Доля офіцерського складу Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА) у німецькому полоні під час Другої світової війни тривалий час залишалася об'єктом ідеологічних маніпуляцій, замовчувань або фрагментарних досліджень. У сучасних умовах очищення історичної науки від радянських міфологем, звернення до цієї проблематики є вкрай доречним. Дослідження дозволяє не лише реконструювати трагічні сторінки полону крізь призму антропологічного підходу (історії повсякдення, стратегій виживання, психологічного опору), але й системно проаналізувати німецьку політику щодо вищого та середнього командного складу РСЧА. Наукова переоцінка цього досвіду з позицій сучасної української історіографії сприяє глибшому розумінню тоталітарної природи обох режимів – нацистського та радянського.

Окремо варто наголосити на глибокому зв'язку теми дисертаційного дослідження із сьогоденням. У часи, коли Україна веде непримиренну боротьбу проти російської агресії, проблеми перебування військовослужбовців у полоні, повернення додому та їхньої подальшої реінтеграції перестали бути суто науковими питаннями, перейшовши у площину суспільної травми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах науково-дослідної теми кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка «Україна і світ: етнічні процеси, політичні та соціально-економічні трансформації і міжнародні відносини» (Державний обліковий номер 0125U003646). Практичне значення отриманих авторкою результатів є вагомим і полягає у можливості їхнього багатоаспектного використання в освітній, науковій та суспільно-гуманітарній сферах.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та узагальнення характеризуються високим рівнем

обґрунтованості та історичної достовірності. Надійним підґрунтям цього є залучення потужного масиву різноманітних джерел, зокрема неопублікованих архівних матеріалів, его-документів тощо. Використання широкого спектра загальнонаукових та спеціально-історичних методів (історико-системного, порівняльного, критичного аналізу джерел) дозволило авторці уникнути суб'єктивізму й здійснити об'єктивний, глибокий аналіз правового статусу, умов утримання, стратегій виживання та долі офіцерів РСЧА в німецькому полоні.

Структура дисертаційного дослідження підпорядкована його меті та завданням, є логічною, збалансованою та складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, переліку умовних скорочень та додатків. На підставі детального ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи Яни Пастухової доцільно стверджувати, що дослідження має логічну структуру, поставленої мети досягнуто, сформульовані завдання вирішено.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у комплексному, системному переосмисленні становища, соціокультурного портрета та повсякдення офіцерського складу РСЧА у німецькому полоні впродовж 1941–1945 рр. Авторка вперше в українській історіографії на основі широкого масиву залучених архівних джерел здійснила типологізацію стратегій виживання та поведінкових моделей радянських офіцерів у табірних умовах. Новизна отриманих результатів обґрунтована тим, що дослідниця відійшла від односторонніх оцінок радянського періоду, на кшталт «зрадники» і «пособники окупантів», детально проаналізувавши складну внутрішню динаміку офіцерського середовища в полоні: від морально-психологічного стану офіцерів-бранців до комплексу проблем пов'язаних з глибоко особистісним вибором та стратегіями фізичного виживання в умовах полону. До того ж дослідниця увела до наукового обігу значний масив невідомих документальних матеріалів, що зберігаються в зарубіжних архівах.

Теоретичне та практичне значення одержаних здобувачкою результатів. Проведений авторкою аналіз нацистських практик ізоляції, методів тиску спецслужб, психології виживання та проблеми вибору в екстремальних табірних умовах є вагомим внеском дослідниці у розуміння психології людини у надзвичайних умовах тоталітарного насилля. Відтак дослідження наочно демонструє, що методи, які використовує сучасний агресор щодо українських полонених, мають глибоке коріння в карально-репресивних практиках тоталітарних режимів ХХ століття. Крім того, представлена у роботі проблема повоєнної радянського остракізму

офіцерів слугує потужним історичним уроком для сучасної України, підкреслюючи державну та суспільну потребу у формуванні гуманістичних, заснованих на повазі до прав людини механізмів психологічної реабілітації й всебічної підтримки звільнених із полону захисників.

Повнота наукових положень дослідження у дисертації та публікаціях. Основні теоретичні положення, аналітичні висновки та практичні результати дисертаційного дослідження Яни Пастухової повною мірою відображено в опублікованих працях авторки. За темою дисертації опубліковано 13 наукових робіт, серед яких статті у наукових виданнях та матеріали міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій. Зміст опублікованих праць цілком повно та репрезентативно розкриває ключові ідеї дисертації та її структуру.

Відомості про дотримання академічної доброчесності. У дисертації та наукових публікаціях Яни Пастухової порушення академічної доброчесності не виявлено. Робота не містить ознак академічного плагіату, фальсифікації чи інших порушень, які могли б поставити під сумнів самостійний характер виконання дисертанткою представленої наукової роботи. Це дає змогу зробити висновок про дотримання вимог академічної доброчесності.

Структура та зміст дисертації, її завершеність і відповідність встановленим вимогам щодо оформлення. У першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» здійснено ґрунтовний аналіз наукової літератури, висвітлено стан розробки теми в історичній науці, охарактеризовано джерельну базу дослідження та розкрито методологічну основу наукової роботи. Здобувачка детально проаналізувала сім груп джерел серед яких: архівні матеріали, офіційні документи СРСР і Третього Райху; документи міжнародних організацій, у яких висвітлено проблему військовополонених; мемуарна література; матеріали тогочасної періодичної преси, що дозволило відтворити інформаційне тло епохи та проаналізувати пропагандистські наративи обох сторін щодо полонених офіцерів. Важливим здобутком дослідниці Яни Пастухової є залучення до наукового обігу візуальних джерел, створених у роки Другої світової війни на Східному фронті. Аналіз фотографій та пропагандистських листівок дозволив візуалізувати та критично оцінити візуальні ідеологеми тоталітарної пропаганди.

Окремої уваги заслуговує розділ другий «Офіцерський корпус Робітничо-селянської Червоної армії та проблема військового полону» у якому здійснено ретроспективний аналіз генезису історико-правового

змісту військового полону. Авторка не обмежилася хронологічними межами 1941–1945 рр., а ретельно дослідила історичні витoki проблеми, зокрема еволюцію міжнародно-правових норм і становлення радянської та німецької нормативно-правових засад щодо інституту полону, що має важливе теоретичне значення для розуміння історико-правового змісту поняття.

Третій розділ «Політика нацистської Німеччини щодо офіцерів РСЧА у полоні» фокусує увагу на найдраматичніших аспектах досліджуваної проблеми. Його зміст демонструє глибоке розуміння дослідницею психологічних та соціальних процесів у закритих мікросоціумах таборів. На високу оцінку заслуговує проведений авторкою аналіз внутрішнього простору місць утримання та складних побутових умов полонених офіцерів. Дослідниця Яна Пастухова не просто реконструювала топографію табірному простору (офлагів та шталагів), а глибоко занурилася у проблему, в якій опинявся радянський командний склад. Особливо цінним у роботі є висвітлення специфіки табірних психологічних та ідеологічних впливів, зокрема роботи нацистських спецслужб із перевербування офіцерів. Здобувачка делікатно й водночас науково аналізує трагічний особистісний вибір між неминучою смертю від голоду та хвороб і колаборацією, як інструментом фізичного виживання. Через призму антропологічного підходу дисертантка переконливо доводить, що згода на співпрацю з ворогом часто була не результатом ідеологічного вибору, а трагічною стратегією виживання.

Четвертий розділ «Звільнення з полону та подальший статус полонених радянських офіцерів» логічно продовжує дослідження, висвітлюючи спроби втечі з полону, проблему повернення офіцерів на Батьківщину, проходження радянської перевірки карально-репресивними органами та їхньої подальшої соціальної адаптації. Важливим науковим здобутком дисертантки є комплексне дослідження спроб втечі офіцерського складу. У дисертації комплексно проаналізовано передумови успішності втеч, серед яких ключове місце посідає психологічна стійкість і професійні навички офіцерського складу. Особливий інтерес викликає висвітлення взаємодії втікачів із місцевим населенням.

Логічним і послідовним підсумком дисертаційного дослідження є аналіз процесів повоєнної репатріації та державної фільтрації офіцерського складу. Дослідниця детально реконструює діяльність радянської карально-репресивної системи, яка здійснювала тотальний політико-ідеологічний контроль над військовослужбовцями, котрі поверталися з полону. Авторка

доводить, що в структурі радянської репатріаційно-фільтраційної політики офіцери Червоної армії становили окрему категорію підвищеної уваги.

На основі масиву джерел здобувачка висвітлила трагедію офіцерського корпусу, після нацистських таборів. Авторка аналізує критерії, за якими радянські спецслужби класифікували колишніх полонених офіцерів, та простежує їхню подальшу долю. Дисертантка розглядає трагедію офіцерського полону у розвитку, обґрунтовуючи той факт, що їхні страждання не закінчилися у 1945 році. Повернувшись додому, вони зіткнулися з соціальною ізоляцією з боку власної держави та суспільства, де статус «колишнього військовополоненого» залишався тавром на десятиліття.

Загалом, кожен розділ завершується чіткими, самостійними висновками, які узгоджуються з загальними підсумками дисертації.

Зауваження та дискусійні положення дисертаційної роботи. Позитивно оцінюючи наукову цінність дисертаційного дослідження Яни Пастухової, вважаю за необхідне висловити кілька запитань, які мають на меті стимулювати подальшу наукову дискусію:

1. Відзначаючи ґрунтовну роботу авторки з архівними матеріалами, доцільно було б почути її коментар щодо специфіки ступеня достовірності емоційно-документів (спогадів, щоденників колишніх полонених офіцерів). Наскільки, на думку здобувачки, повоєнний радянський політичний контекст та страх перед репресіями вплинули на об'єктивність цих свідчень, і якими методами критики джерел вона користувалася для нівелювання цього впливу?

2. Бажано було б детальніше почути позицію здобувачки стосовно того, чи існували внутрішні відмінності у ставленні нацистської табірної адміністрації до різних категорій саме офіцерського складу (старші, молодші офіцерські чини) і як це впливало на їхню схильність до втеч чи колаборації?

Висловлені питання, жодним чином не зменшують загального високого наукового рівня рецензованої праці та не впливають на її позитивну оцінку.

Загальний висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації. Дисертаційне дослідження Яни Вікторівни Пастухової на тему «Офіцери РСЧА в німецькому полоні у 1941–1945 рр.» є завершеною, самостійною, науково обґрунтованою роботою, яка вирішує важливе наукове завдання для сучасної української історичної науки. Тема дослідження є актуальною, методологія – обґрунтованою, а отримані результати мають високу наукову новизну та

практичне значення. Публікації та апробація роботи повністю відповідають установленим вимогам.

За рівнем наукової новизни, теоретичним і практичним значенням одержаних результатів дисертаційна робота Яни Вікторівни Пастухової на тему «Офіцери РСЧА в німецькому полоні у 1941–1945 рр.» відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», пунктам 6–9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами). Авторка дисертаційної роботи, Пастухова Яна Вікторівна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Рецензент:

кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри історії України та всесвітньої історії
Центральноукраїнського
державного університету
імені Володимира Винниченка

Інна ПОЗДНЯКОВА

